

פרק ב

עלייה וקוץ בה: העלאת יהודים לארץ ישראל תוך סיכונם הרוחני

התלבטות שאינה קלה ניצבת לא פעם לפני מנהיגים המעודדים עליית יהודים לארץ ישראל, על אחת כמה וכמה לפני אישים וגופים שמסייעים ותומכים באופן ממשי ופעיל בהעלאת יהודים ארצה: מחד גיסא, העלייה לארץ ישראל היא מן המצוות היותר חשובות, עד שחז"ל אמרו בעניינה: "לעולם ידור אדם בארץ ישראל בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחו"ל בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה" (כתובות קי ע"ב).¹ ואין זה רק עניין לאגדה ולערכים, שכן הלכה למעשה נפסק כי גם הבעל וגם האישה² כופים זה את זה לעלות ארצה, "שהכל מעלין לארץ ישראל ואין הכל מוציאין משם" (רמב"ם, הל' אישות פי"ג ה"כ);³ וכך עוד שפע מאמרים מעין אלה שמצביעים על החשיבות המיוחדת שבעלייה לארץ ישראל.⁴

1. ראה תשב"ץ קטן, סי' תקסב: "וששאלת לפרש לך הדר בחוצה לארץ כמי שאין לו אלוה, משום דעיקר שכינה היא בארץ ישראל, כסא מול כסא, כדכתיב (מלכים א' ח, מח): 'והתפללו אליך דרך ארצם', תלפיות תל שכל פיות פונות שם". וראה שו"ת מהר"ם מרוטנבורג (ד"ל), סי' טו; כל בו, סי' קכז; אורחות חיים, סוף ח"ב - טעם לחיבת האבות את הקבורה בארץ ישראל; שו"ת מהר"ם מינץ, סי' עט; ועוד. לעצם פרשנות דברי חז"ל, ראה להלן.
2. לעניין כפיית האישה את בעלה, השווה תוספתא כתובות פי"ב ה"ה, לפי נוסח כת"י וינה ודפוס ראשון, לעומת כת"י ערפורט, ובמקביל, השווה נוסח הברייתא שבירושלמי, כתובות פי"ג הי"א (לו ע"ב) לנוסח אותה ברייתא שבבבלי, כתובות קי ע"ב. וראה תשובות מימוניות, הל' אישות סי' כח; שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' קמז; מרדכי, כתובות סי' רפ; רא"ש, כתובות פרק יג סי' יז; טור, ב"י, ב"ח, פרישה וביאור הגר"א, אה"ע סי' עה; פד"ר, ח, עמ' 17-27; ועוד. כך וכך, פסק הרמב"ם דלהלן משווה את האישה לאיש, כך שהיא כופה אותו כשם שהוא כופה אותה, וכן דעת השו"ע.
3. כך גם בשו"ע, אה"ע סי' עה ס"ד; וראה שו"ת מהרי"ט, ב, יו"ד סי' כח. וראה להלן, ו, בדברי הרב אליהו קלאצקין.
4. ראה גם לעיל פרק א, ועוד.

מאיך גיסא, אין לכחד שלעיתים, ניתוח ריאלי מעלה את קיומו של חשש סביר, שמא העלייה לארץ ישראל תדרדר את העולה ואת בני ביתו במצבם הרוחני.⁵ כל עוד אינם עולים, הם עטופים במסגרת דתית תומכת - בתי כנסיות ובתי ספר, חברה דתית, כשרות, מקווה, עבודה וכו', בעוד שעם עלייתם הם צפויים - ככל הנראה - להגיע למקום ללא בתי כנסיות ובתי ספר דתיים, ללא חברה דתית, אתגרים בשמירת הכשרות ובמקום העבודה, ועוד, ומה יעשה העולה ולא יחטא?⁶ ובכן, תוהה מעודד העלייה, התומך והמסייע: האם לא יצא שכרו בהפסדו? האם לא עדיף להותירם דתיים בחו"ל ולא להביאם - חלילה - לכלל חילון בארץ ישראל?

א. מעשה שרגאי

התלבטות כזו הונחה לפתחו של ר' שלמה זלמן שרגאי,⁷ שכיהן משך שנים רבות בתפקיד ראש מחלקת העלייה בסוכנות היהודית, ובתקופתו עלו ארצה למעלה מחצי מיליון יהודים. שרגאי תיעד את פעילותו, את לבטיו ומאבקיו, את דעות מבקריו ואת האופנים שבהם הגיע להכרעותיו. באגרותיו⁸ הוא "דוחה מכל וכל את הדעה שההתנגדות לעלייה מצד חברים בהנהלת הסוכנות ושל משה שרת מטעם המוסד לתיאום היתה... מתוך התנגדות לעליית יהודים שומרי מצוות. ראייה לדברי, גם חברינו באותם המוסדות של ההסתדרות הציונית, הסוכנות,

5. דוגמה לתיאור 'התקלקלות', ראה בספר עקב רב - תולדות רבי יעקב הורביץ, עמ' 21: "נתיבות... תושביה היו כמעט כולם מרוקאים מהמערב הפנימי מסביבות הרי האטלס וטוניסאים מהאי ג'רבה, כולם היו דתיים שלא הושפעו מתרבות צרפת... התוצאה הייתה שעד עכשיו היהודים שנותרו שם כולם דתיים, מה שאי אפשר לומר על אלה שהועלו לא"י".

6. השווה ברכות לב ע"א.

7. שלמה זלמן שרגאי, תר"ס-תשנ"ה (1899-1995), ממנהיגי תנועת תורה ועבודה והפועל המזרחי, וכראש עיריית ירושלים לתקופה קצרה. עמד במשך 14 שנים (תשי"ד-תשכ"ח) בראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. ראה מאורות הרצ"ה, א, עמ' שנג הערה 15: 'הוסיף רבנו - הרב צבי יהודה - התייחסות של חיבה אל פעילי העלייה לארץ, וקרא לה: 'מצוות שרגאי ודובדבני'. ר' ש"ז שרגאי ור' ברוך דובדבני היו פעילים מטעם הסוכנות בהעלאת יהודים ארצה, מן המקושרים לתורת מרן הרב זצ"ל". וראה ש' דניאל, 'מסכת חייו של רבי שלמה זלמן שרגאי', ספר שרגאי (ירושלים תשמ"ב), פרק שישי: עליית הצלה והצלת העלייה, עמ' 303-308.

8. איגרות שלמה זלמן שרגאי, עמ' 374-375.

המוסד לתיאום וכו', התנגדו להעלאתם של היהודים מאותן הארצות והצביעו נגדי באותם המוסדות".⁹ לעומת זאת, הוא כותב שטענות ההתנגדות¹⁰ כללו חשש מהתפקרות דתית:

זאת למודעי, באחת הישיבות של הוועד הפועל הציוני, כשהבאתי הצעה להעלאת מאה אלף יהודים מצפון אפריקה, יצא אחד החברים שלנו מראשי התנועה ובקול רעש גדול התנגד להצעתי... חברינו התנגדו מאותם הנימוקים שאחרים התנגדו... בתוספת נימוק לשם שמים, שיהודים מצפון אפריקה כשמגיעים ארצה נהפכים לפורקי עול...¹¹ לתוספת נימוקיהם זו של חברינו ושל אגודת ישראל הסיפור דלהלן: לא נרתעתי מלהוסיף ולהעלות יהודים. הוועד הפועל של הפועל המזרחי השתמט מלדון בבעייה זו. ביום בהיר אחד הופיע ב"הצופה" מאמר נגדי של אחד מראשי המפד"ל, שאני מביא יהודים שומרי תורה ומקיימי מצוה וכאן הם נהפכים לפורקי עול. אמרתי די.

או-אז, סיפר שרגאי מה עשה כאשר גדשה הסאה ומבחינתו הגיעו מים עד נפש:

פניתי להרב ר' צבי הירש פרנק זצ"ל רבה של ירושלים, ולרב ויינברג זצ"ל בשווייץ, ויבדל לחיים טובים ולשלום לרב יוסף דב סולובייצ'ק שליט"א. תשובתו של הרב פרנק זצ"ל שפורסמה בכמה מקומות - הצופה ועוד - היתה, מה אתה רוצה ממני שאפסוק נגד רבי חייא, כפי שאומר ילקוט שמעוני איכה תתל"ח ד"ה זכור תזכור? תוסיף להעלות יהודים ואל תשים לב למתנגדי העלייה.¹² תשובתו של הרב ויינברג היתה עוד יותר חריפה - ראה ספר שרגאי

9. "אף בעיתון המודיע - עיתונה של אגודת ישראל - כתבו מאמרים נגדי, ובהם טענו שאני מעלה את יהודי צפון אפריקה כדי להצדיק את משכורתי בהנהלת הסוכנות, והרב ר' יצחק מאיר לוין זצ"ל התנצל על הפירסום שנתפרסם בזמן שהותו בטבריה".

10. לדוגמה: טענות כלכליות - קושי המדינה לשאת בעול תקציבי גדול זה (ראה להלן פרק ג); טענות של מערכת הבריאות - קושי המדינה להעניק טיפול רפואי הולם לזקנים, נכים, חולים וכו'.

11. בהקשר זה, הוא כותב בלשון מושחזת כי "על שם שמים כזה אמר ר' מיכל'ה מזלוטשוב: גם הלשם שמים צריך להיות לשם שמים, ובאיזביצא-ראדזין אמרו: גם דברים שמיימים צריכים להיות לשם שמים". וראה גם בספרו בסוגיות הדור, עמ' ע.

12. ראה גם הרב יעקב זיסברג, 'הלואי יהיו בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמתמאין אותה' - עלייה לארץ ואי שמירת מצוות, המעין 231 (תשרי תש"פ), נספח 2, עמ' 293-294, 'ראיון שערכת עם ש"ז שרגאי בביתו בירושלים, בתאריך יג חשון תשל"ד': "בעליית יהדות

א'.¹³ גם הרב סולובייצ'יק שליט"א שלל מכל וכל את הנימוקים נגד העלאת

מרוקו תונים ואלג'יר מצפון אפריקה לא היו מקומות קליטה לנוער הדתי. הקיבוץ הדתי ופועלי אגודת ישראל (פאג"י) יכלו לקלוט חלק קטן מאלו שבאו. הסוכנות הקימה 2-3 מקומות קליטה ששמרו שם שבת וכשרות, היה זה אחוז קטן. ביהדות הדתית קם רעש. מעלים יהודים ומתקלקלים כאן! האמת הייתה שיותר משדאגו ליהודים שיהיו נאמנים לתורה, הייתה התנגדות לעליית יהודי מרוקו. חשבו שיותר טוב שישארו במרוקו, מפני שחששו שהם יקלקלו את התוכן האירופאי המערבי של המדינה. אשמה זו שאני אומר היא מבוססת; יהודים דתיים התנגדו לעלייה זו כיוון שהעולים הביאו איתם מקרים סוציאליים קשים (זקנים, חולים, עיוורים ובעלי מום). לכן הטענה שיהודים הדתיים טענו נגדי, שיהודי מרוקו העולים מתקלקלים, הייתה נכונה, אבל התנגדו גם מסיבות נוספות. בעיתון "המודיע" נתפרסם מאמר, נאמר בו: שרגאי מביא את יהודי מרוקו לא בגלל שמעוניין בעולים יהודים, אלא להצדיק את משכורתו שמקבל מהסוכנות. כתבתי מכתב לר' איצ'ה לוי, והוא ענה לי: העורכים לא תמיד שואלים אותי, אלא כותבים מה שבליבם, וזאת הנך יכול ללמוד מעיתון "הצופה"!... ברעש הזה שקם, כתב משה קרונה מאמר בעיתון "הצופה", בו הוא עורר ספק אם נכון הדבר שמעלים את יהודי מרוקו, ופה בארץ ישראל הם מרצון או שלא מרצון נוטשים את החיים הדתיים (הזקנים לפעמים, והצעירים במיוחד). כשהגיעו הדברים לידי כך שבתנועה שלי, "המזרחי", החלו לפקפק בדבר זה, ניגשתי להתייעץ עם הרב צבי פסח פרנק זצ"ל. הוא ענה לי: "הבא לי את ילקוט שמעוני" ופתח באיכה תתורלח על הפסוק "ותבואו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה" (ירמיהו ב, ז). נאמר שם: אמר הקב"ה: הלוואי ותבואו לארץ, אף על פי שתטמאו אותה. והמשיך הרב פרנק ואמר: "מה רצונך שאני אחלוק על הנאמר כאן? בהדיה כבשא דרחמנא למה לך (ברכות י ע"א), חזקיהו המלך גם הוא הטיל ספק בקשר ליוצאי חלציו בעתיד שלא ילכו בדרך התורה, וחכמים לא הסכימו איתו..." כמובן שתשובה זו חיזקה אותי ועודדה אותי להמשיך בעלייה. בהמשך הזמן עלו יותר מ-300,000 יהודים. נכון שחלק גדול נתקלקל, אולם, אמרתי לגדולי ישראל שפנו אלי, וביניהם הרב אהרון קוטלר זצ"ל שדיבר עמי על כך. אמרתי לו: "אם היהדות הדתית הייתה מוכנה למסור את כוחה ואת נפשה על ארץ ישראל דתית, הייתה בנקל יכולה לגייס כספים לקליטת היהודים במוסדות דתיים, במקום לבוא בטענה מדוע לא דתיים לא רוצים לשמור את הדת ומקלקלים את העולים הדתיים". לא הייתה תשובה בפיו על חוסר מסירות נפש של יהודים דתיים למען ארץ ישראל דתית. הרב קוטלר הציע שנקיים פגישה של מועצת גדולי התורה יחד עם הרבנות הראשית להכריע בשאלה זו. הרב ניסים אמר שהוא מוכן, והוא מוכן גם שהחלטת הרוב תחייב. אבל דרש, אם החלטת הרוב תהיה אחרת מדעת מועצת גדולי התורה, מועצת גדולי התורה תקבל את הכרעת הרוב. על זה ענה הרב קוטלר זצ"ל שתנאי זה הוא אינו מוכן לקבל, כי בשביל היהדות הדתית קובעת מועצת גדולי התורה בלבד. בפועל לא יצא מזה כלום". התייחסות מפורטת נוספת, ראה שיחות הרב צבי יהודה - ארץ ישראל, עמ' 221-222, מכתב רש"ז שרגאי לרב שלמה אבינר; וראה שם עמ' 34, 57-58, 136, 209-210, ועוד. קיימים אומנם הבדלים קטנים בין ההתייחסויות, ברם עיקרי הדברים זהים. 13. ספר שרגאי א' הוא ספר שרגאי (ירושלים תשמ"ב). שתחילה יצא לאור כספר לכבודו של שרגא, ואח"כ הפך לכתב עת, ולכן מוספר באות א', וראה שם עמ' 306. לסיפור הדברים, כולל ההפניה ל"ספר שרגאי א'", או לספר שרגאי, שבו ונשנו על ידי שרגאי עצמו, ראה

יהודי צפון אפריקה מטעמים דתיים כביכול, אינני יכול לפרסם דבריו ללא רשותו, ורשות כזו אין בידי.

כלומר, שלושה מגדולי ישראל שאליהם פנה צידדו בגישתו. הם הורו לו להמשיך בהעלאת היהודים כולם, כולל גם אותם שעלולים 'להתקלקל' רוחנית.

ב. מדרשי איכה

כאמור, מבין השלושה, הרב פרנק נתן תימוכין לדבריו: "ילקוט שמעוני איכה תתרל"ח ד"ה זכור תזכור". וכך מצינו באותו מדרש:

'זכור תזכור' (איכה ג, ז) - תני ר' חייא, משל למלך שהלך לחמת גדר ונטל בניו עמו, פעם אחת הקניטוהו, ונשבע שאינו נוטלן. והיה נזכר להם ובוכה ואומר: הלואי יהון בני עמי, אע"פ שמקניטין אותי. הדא הוא דכתיב (ירמיה ט, א): 'מי יתנני במדבר מלון אורחים', אמר הקב"ה, הלואי יהון בני עמי כמו שהיו במדבר שהיו מלינים עלי. ודכוותיה, 'בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה' (יחזקאל לו, ז) - אמר הקב"ה: הלואי יהון בני עמי בארץ ישראל, אע"פ שמטמאין אותה.¹⁴

מכלל מדרש זה הסיק אפוא הרב פרנק הלכה למעשה, שרצוי לפני הבורא שבניו יהיו עמו בארצו, ולו גם כאשר הם 'מקניטים' אותו ואינם שומרים תורה ומצוות.

למדרש זה שבילקוט שמעוני מקבילה קדומה, במדרש איכה רבה (ג, ז):

'זכור תזכור' - תני ר' חייא, משל למלך שיצא למלחמה והיו בניו עמו, והיו מקניטין אותו. למחר יצא המלך לבדו ולא היו בניו עמו. אמר המלך, הלואי היו

מכתבו לרב שלמה אבינר, ה"ל; וראה גם הרב י' זיסברג, ה"ל. דא עקא, דומה שמדובר בשגגה שיצאה מלפני שרגאי עצמו, שכן לאמתו של דבר ההפניה - בטעות יסודה. ראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'על "מכתב" שלא נכתב: שגגה שיצאה מלפני רש"ז שרגאי ביחס למכתב מאת הרב יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל', המעין 245 (ניסן תשפ"ג), עמ' 135-138, שם הובהר שכל הנראה, שיחה בין שרגאי לרב ויינברג אכן נערכה, ואמת הדבר שהרב ויינברג צידד בהמשך העלאת כל היהודים כולם, ואולם 'מכתב' בנדון זה לא נכתב. היו אלה אפוא דברי 'תורה שבעל פה', ולא 'תורה שבכתב'.

14. על שיון המאמר לר' חייא דווקא, על השימוש החוזר ונשנה בביטוי "הלואי" ועל איזכור "בני", ראה ר"י זיסברג, שם, עמ' 276 והערה 2, וכן עמ' 294. וראה להלן הערה 22.

בני עמי ואפילו היו מקניטין אותי. כך, המלך זה הקב"ה, בניו אלו ישראל. בשעה שהיו ישראל יוצאין למלחמה¹⁵ היה הקב"ה יוצא עמם, כיוון שהכעיסוהו לא יצא עמם, וכיוון שלא היו ישראל בארץ אמר: הלוואי היו ישראל עמי ואפילו היו מכעיסין אותי. ואית לן שלושה פסוקים: 'מי יתנני במדבר מלון אורחים' (ירמיהו ט, א) - מי יתן עמי כמראש כשהיו במדבר עמי; וכתוב (יחזקאל לו, ז): 'בן אדם בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותה'; והדין 'זכור תזכור ותשוח על נפשי'¹⁶.

אם כן, אף כאן: "הלוואי היו ישראל עמי ואפילו היו מכעיסין אותי". שמא תאמר: בכל הכבוד למדרשים אלה - הם אינם אלא דברי אגדה, שאינם מעלים ואינם מורידים, ולא נכון לפסוק מהם הלכה, ודאי לא הלכה למעשה!¹⁷ ובכן, העובדה טופחת על פניך: רבה של ירושלים ומגדולי הפוסקים בתקופתו - הרב פרנק, כן

15. לכאורה, קיים פער משמעותי ומהותי בין המשל ובין הנמשל. בעוד שבמשל, המלך הוא שיוצא למלחמה, הרי שבנמשל הבנים - עם ישראל - הם שיוצאים למלחמה. ייתכן שהגישור על הפער מתבאר לפי תפיסת "עמו אנכי בצרה" (תהלים צא, טו, וראה תענית טז ע"א), "בכל צרתם לו צר" (ישעיהו סג, טו, וראה תענית שם), "קלני מראשי קלני מזרועי" (סנהדרין פ"ז מ"ה, חגיגה טו ע"ב), ועוד. וראה מכילתא דרשב"י, פ"ג: "ר' חייא ור' יהודה אומרים: בוא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם, שכל זמן שישראל נתונים בצער, צרה [כביכול] לפניו... אין לי אלא צרת צבור, צרת יחיד מנין, תלמוד לומר: 'יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה'... וכן הוא אומר (זכריה ב, יב): 'כי [כל] הנוגע בכם' וגו'. ר' יהודה אומר... מלמד שכל מי שמזיק לאדם מישראל כאילו מזיק לפני מי שאמר והיה העולם. וכל זמן שישראל שרויים ברווחה, הקדוש ברוך הוא שרוי ברווחה עמם ובשמחה. וכן הוא אומר (תהלים קו, ה): 'לראות בטובת בחירך' וגו'"; ספרי, פרשת בהעלותך פסקא פד: "רבי שמעון בן אלעזר אומר: אין לך חביב בכל הגוף כעין, ומשל בה את ישראל, משל אדם לוקה על ראשו אינו אומץ אלא עיניו, הא אין לך חביב בכל הגוף כעין, ומשל בה את ישראל... ר' יוסי בן אלעזר אומר: כאדם שמושיט אצבעו לתוך עינו ומחטטה, פרעה שנגע בכם מה עשיתי לו... סיסרא שנגע בכם מה עשיתי לו... שנחריב שנגע בכם מה עשיתי לו... נבוכדנצר שנגע בהם מה עשיתי לו... המן שנגע בכם מה עשיתי לו... כן אתה מוצא, כל זמן שישראל משועבדים, כביכול שכניה משתעבדת עמם", ועוד הרבה.

16. השוואת המדרשים מעלה כי בעוד ילקו"ש מדבר על יציאה למנוחה ומרגוע - "חמת גדר", הרי שאיכה רבה מדבר על יציאה למלחמה. ראה גם לעיל הערה 15.

17. והרי אמרו על דברי אגדה שאינם מורידים ואינם מעלים, ואינם אלא רק "אומדנא", ועוד - ראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך אגדה - ד: אין למדין מאגדה; וראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'תורת ארץ ישראל - התלמוד הירושלמי במשנת הרב קוק', ישועות עוזו (ירושלים תשנ"ו), עמ' 390-412; וראה רז"ג גולדברג, מראה וחידות (בעריכת הרב רפאל שטרן). עמ' טז-יט; ולעיל פרק א הערה 9.

שאב מהם הנחייה הלכתית-מעשית.¹⁸ לא זו אף זו, לאמתו של דבר, בעל אם הבנים שמחה¹⁹ ציין זה מכבר לשימושו ההלכתי של בעל הכפתור ופרח במדרש זה.²⁰ עם זאת, אין לכחד שיש שנתנו דעתם למימרה אגדית זו ופירושה בדרך שונה. כך - לדוגמה - פירש האדמו"ר ר' יואל טייטלבוים מסאטמר:

האפיקורסים אומרים פירוש זר בדברי הילקוט... ומצאו בזה מציאה להטעות חסרי דעת, שחשוב בעיני הקב"ה רשע וכופר אם הוא בארץ ישראל, וזה כפירה בכל התורה כולה, שמבואר כמה פעמים ההיפך מזה בפירוש... שאף העובדים את השי"ת פחדו מירושת הארץ²¹ יען שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וח"ו יאבדו על ידי זה שמה, כי שם מדת הדין מתוחה על כל חטא, והוצרך הכתוב להודיעם שהקב"ה עוזר ומסייע לבני אדם בעבודתם ע"י סליחה ומחילה. ועל דרך זה המה דברי הילקוט... והוא ברור ומפורש בדבריהם...

18. ראה שיחות הרב צבי יהודה - ארץ ישראל, עמ' 210: "מה שאומרים חז"ל... אמר הקדוש ברוך הוא הלואי יהיו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה... זהו מדרש אשר אפשר להתווכח בפירושו, אבל כאן [כלומר: הכרעת הרב פרנק] יש פסק הלכה ברור". וראה שם, עמ' 291: "שאלה: אבל אלו דברי אגדה ולא הלכה, ואין פוסקים הלכה מדברי אגדה. תשובה: ואם אין זו הלכה אז לא צריך להתחשב בה? יש אנשים דתיים בעלי השקפה הטוענת שרק בהלכה צריך להתחשב, אפיקורסים מקיימי מצוות. בוודאי שאין לערבב אגדה בפסקי הלכה. אגדה היא אוצרות אמונה מוסר וקדושה. אותה תורה מתגלה בשניהם, נפגשים במצב של 'תופשי התורה לא ידעוני' (ירמיה ב, ח)".

19. אם הבנים שמחה (מהד' מכון פרי הארץ, ירושלים תשמ"ג), עמ' קפד-קפז: "וזוה המדרש הוא מופלא מאד, איך יצפה הקב"ה על זה שיהיו בניו עימו בארץ ישראל אע"פ שיהיו מטמאין אותה, הלא אין הארץ סובלת אותם בשעה שהם מטמאים אותה, כאשר הכתוב אומר (ויקרא יח, כח): 'ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה', והוא פלא גדול. ובתחילה חשבת, אולי אין הלכה כמדרש זה בעבור פליאתו הגדולה, אבל אחר כך מצאתי בספר הקדמון כפתור ופרח, בפרק י', שמביא את דברי המדרש הזה. הרי לך שאחד מרבתינו בעלי התוספות הביא והסכים לדברי המדרש הנ"ל, וידוע שבעל כפתור ופרח היה אחד מבעלי התוספות. ועי' תשובות רבינו בצלאל אשכנזי, בעל שיטה מקובצת, דף מ"ט, שכינה אותו בשם חכם וחסיד, עיי"ש". עם זאת, דומה שצריך להעיר כי בעל הכפתור ופרח ציין מדרש זה במסגרת שבחי ארץ ישראל, אך לא הגיע לכדי שימוש הלכתי - ראה להלן הערה 20.

20. כפתור ופרח, פרק י': "[מעלת ארץ ישראל]... איכה רבתי... עוד שם (פרשה ג): 'ואתה בן אדם אמור אל בני ישראל היושבים על אדמתם ויטמאו אותה' (יחזקאל לו, יז), אמר הקדוש ברוך הוא: הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאין אותה".

21. ראה אביעזר רביצקי, 'ארץ חמדה וחרדה: היחס הדו-ערכי לארץ ישראל במקורות ישראל', ארץ ישראל בהגות היהודית בעת החדשה (ירושלים תשנ"ח), עמ' 1-41.

אבל אין מקום להעלות על הדעת לטעות בזה על פושעים ורשעים... ויש גם פירושים אחרים ברורים ופשוטים במאמר הנ"ל, אלא שאין כדאי להאריך כל כך, כי באמת המאמין השי"ת ובתוה"ק לא יטעה בזה, אלא שמחמת בלבול המוחות השולט בעולם כתבתי להעיר, ודי בהערה זו למבקשי האמת.²²

מכלל דבריו עולה שגם הוא מסכים שאין לפקפק בדברי המדרש, ואין לפרשם כדברי אגדה שאינם 'למעשה', אלא שפרשנותו למדרש שונה בתכלית. לדידו, לא בא המדרש אלא 'להרגיע' יהודים יראי שמיים ושומרי תורה ומצוות המקפידים על קלה כעל חמורה, אשר עלולים לחשוש מכשל בשגגה, זעיר פה זעיר שם, כדרכו של עולם. אותם - ורק אותם - בא המדרש 'להרגיע', בהבהרה שהקב"ה מודע לכך, ומעוניין בעלייתם ארצה של אישים כאלה. לא כן - חלילה - ביחס למי שאינם שומרי תורה ומצוות כלל ועיקר. אנשים כאלה - לדידו - אין מקומם בארץ הקודש.²³

22. ויזאל משה, סי' קג. עוד הוסיף שם - בהתאם לגישתו - שכופר שגר בארץ ישראל, אינו מקיים מצווה; וראה גם שו"ת משנת יוסף, ח, סי' קכג, ובספר זכרון יעקב (מרל), ד, סי' מא עמ' רב, ושם עמ' רכט; מקור הלכה על הלכות שבת (לרב בנימין זילבר), ח"א - חליפת מכתבים, עמ' 176: "ובילקוט איכה סימן תתרח... וכמובן שאין הכוונה על הרשעים והמורדים, והרוצה להבין יבין"; שו"ת עטרת פז, א, או"ח סי' יא, עמ' רמו; שו"ת אדרת תפארת, א, סי' לט; משכנות ישראל, עמ' קע. וראה להלן הערה 27: דברי הפני יהושע והשם משמואל. הפוכה היא דעת הרצי"ה קוק. ראה שיחות הרב צבי יהודה, ארץ ישראל, עמ' 129, שסבור כי "כל יהודי שעולה לארץ, גם כופר, מקיים מצווה מן התורה. זה לא חשוב שהוא אינו יודע שזו היא מצווה, הוא מקיים מצווה אף בלי כוונה. ביהדות יש מקום גם למצוות בלי כוונה. לעומת זאת כל היושב בחוצה לארץ, גם דתי, עובר על מצווה ועובר עברה, שהלא הוא אינו עושה זאת בלי כוונה - הוא יודע שזו עברה". וראה לנתיבות ישראל (בית אל תשס"ג), ב, עמ' תקיח; נחלת יעקב (זיסברג), א, עמ' 341. ר"י זיסברג (המעין שם), עמ' 290-291, העיר שתפיסה זו משתלבת יפה עם סמיכות הפסוקים שביחזקאל פרק לו: מפסוק יז למד המדרש ש"הלוואי יהוון בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה", ופסוק יח שסמוך לו מציין את עם ישראל ש"בגלוליהם טמאוה".

23. סיוע לגישה זו, ראה פני יהושע, להלן הערה 27.

לא למותר לציין כי שלא כתדמיתו, לא פעם היה זה דווקא האדמו"ר מסאטמר שהכווין צעירים דתיים לעלות לארץ ישראל. דוגמה לדבר, ראה בספר הרב בונדהיים, עמ' 196-197: בניגוד לרב יונתן שטייף ולאדמו"ר מסטרופקוב, שנמנעו מהכרעה האם להמליץ לנערים פליטי השואה להגר לארה"ב או להגיע לא"י, ומשתיקתם היה נראה שהם מבכרים את ארה"ב, דעת האדמו"ר מסאטמר הייתה חד-משמעית: "קינדערלאך, גיי צו ארץ ישראל (ילדים, לכו לארץ ישראל)".

דומה כי לכל ברור שפרשנות זו למדרש עושה בו כבתוך שלה, והיא רחוקה מאוד מן האמור בו - דברים כהווייתם. הדבר אינו מפתיע, ולמעשה אפילו סגנונו, לשונו וביטוי של האדמו"ר מורים בעליל שפרשנותו נובעת מ'הנחת המבוקש'. עם זאת, אין לכחד שהוא אינו יחיד בפרשנות מעין זו - דברים דומים נמצאים (לדוגמה) בספר נחלה לישראל²⁴. גם לדידו, כוונת המדרש אינה מוסבת אלא על מי שעלה לארץ 'סתם', וכאן 'התקלקל'. לא כן מי שעלה כרשע, וכך אכן מתנהג, שעליו הדברים לא נאמרו.²⁵

ואחר הכל, רוב-ככל הנזקקים למדרשים אלה - ילקו"ש ואיכ"ר - קראו אותם פשוטם כמשמעם: עידוד להימצאות כל יהודי בארץ ישראל, גם זה שאינו מקפיד על קלה כחמורה, ואף פחות מזה.

ג. משנות ה'הפלאה' וה'חסד לאברהם'

רבים הפנו בהקשר זה לדבריו של בעל ההפלאה בסוגיית כתובות קי ע"ב (שהוזכרה לעיל), על "הדר בארץ ישראל [שהוא] דומה כמי שיש לו אלוה", בעוד ש"הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו אלוה":

שמעתי להקשות, דלשון דומה משמע שבאמת אין לו אלא דומה כמי שיש לו, והדר קאמר: וכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו, משמע דבאמת יש לו, אם כן העלה חו"ל יותר במעלה ח"ו! וע"פ פשוטו נראה דלא קשה מידי, דודאי לא יעלה על הדעת שלא יהיה קבלת אלקות בכל המצוות שבתורה כי אם במצוות דירת א"י, והלא כתיב (ויקרא כו, מד): 'אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו' כי אני ה' אלקיהם', ונאמר בהרבה מצוות: 'אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי וגו', אם כן, כל המקבל עול תורה ועול מצוות הוא אשר יש לו אלוה, וכן להיפך בפורק מעליו עול תורה ועול מצוות. אלא שאמר במעלות א"י, דכל הדר בו - אפילו

24. הרב ישראל זאב הלוי, נחלה לישראל, ירושלים תרמ"ב, פרק לא.

25. אך בדין ציין רמ"מ כשר, התקופה הגדולה (מהד' ירושלים תשס"א), עמ' 226, שפרשנות זו אינה אלא רק אחת מתוך שפע ביאורי מחבר זה למאמר הילקו"ש, בעוד ש"בששה מקומות מפרשו פשוטו כמשמעו". וראה פרשנות ר"י בלאזר, שביבי אור שבסוף ספרו כוכבי אור, ומשמו בספר הר צבי על התורה - הפטרת פרשת מסעי, ובספר דברי תורה לאדמו"ר ממונקאטש, מהד' תשיעאה, אות י.

במצוה זו לבד, כבר דומה למי שיש לו אלוך, כדכתיב: 'לתת לכם' וגו', וכל הדר בחו"ל - אפילו מקבל עליו עול תורה ועול מצוות ובאמת יש לו אלוך, מכל מקום, כיון שדר בחו"ל הוא דומה כמי שאין לו אלוך. והטעם בזה נראה מפני שא"י, כתיב בה (דברים יא, יב): 'ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה', ונאמר במקום המקדש (בראשית כח, יז): 'זוה שער השמים', שכל הארצות ניתנו תחת המזלות כדכתיב (דברים ד, יט): 'אשר חלק ה'... לכל העמים', והם מקבלים מהשי"ת ומשפיעים, אם כן הם ניזונים ע"י שליח, כמו שיבואר לקמן, אבל ארץ ישראל מושפעת מהשי"ת בכבודו ובעצמו. והוא שאמר שלמה בתפילתו (מלכים א' ח, מח): 'והתפללו... דרך ארצם', שאף בהיותנו בשאר ארצות כולנו מכוונים לבנו לבית קדש קדשים, כדאיתא במשנה (ברכות ד, ה-ו), כדי שיומשך השפע עלינו מן השי"ת.²⁶

כלומר, עצם קיומו של יהודי את מצוות הישיבה בארץ ישראל, כבר מגדיר אותו כ"מי שיש לו אלוה", בהיותו נתון תחת השגחה ישירה של הקב"ה.²⁷ לא כן כל

26. וראה ש"ז שרגאי, כל הדר בחוץ-לארץ, ירושלים תשכ"א.

27. פרשנות שונה בתכלית, ראה פני יהושע כתובות קיא ע"א: "אמר ר"א כל הדר בארץ ישראל שרוי בלא עון כו' - נראה דהיינו דווקא במי שדר בה לשם מצות ישיבת ארץ ישראל שהיא מקום קדושה, וכדי שתגין עליו זכות ארץ ישראל שלא יבוא לידי חטא, ואז אף אם לפעמים חטא בא לידו או אפילו עוון שהוא מזיד ע"י שתקף עליו יצור, מכל מקום מסתמא גורם לו זכות ישיבת ארץ ישראל שלא לן ועבירה בידו, דלאחר שחטא ומצא עצמו עומד במקום קדוש, ודאי תוהה על הראשונות ושב ורפא לו. מה שאין כן מי שדר שם דרך מקרה, או מפני שהוא מקום מולדתו, או מפני שבח פירותיה וכיוצא בו, ומכל שכן במי שהוא מבעט בה ומזלזל בקדושת הארץ לילך אחר יצרו הרע, לא דברה תורה במתים, אדרבה עליו נאמר (ירמיה ב, ז): 'ותבואו ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה', ומפני כך מצינו כשגברו עונות אבותינו, גלינו מארצנו ושם מקום מקדשנו... ובלאו הכי נמי מסתברא דהכי הוא, שאף אם נאמר דארץ ישראל מכפר לגמרי, אפילו הכי לא עדיף מיום הכפורים שמכפר כפרה גמורה, ואפילו הכי מי שאומר אחטא ויה"כ מכפר - אין יוה"כ מכפר. הרי דעל כרחך, הא דאמרינן דהיושב בארץ ישראל שרוי בלא עוון, היינו דאף שעשה איזה עוון מבלי שם על לב קדושת הארץ בשעת יצרו, ככהאי גוונא זכות ארץ ישראל גורם שיתחרט לעשיית עוון, כן נראה לי".

תפיסה דומה עולה גם מדברי בעל ה'שם משמואל' - ראה שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' תנז סק"א [תשובת הבן, בעל ה'שם משמואל']: "הר"מ לא כתב דאין מצוה לעלות, דבאמת מצוה דרבנן יש לדידיה, רק התנה שלא ילך לשם הרוצים לנהוג קלות ראש ולהתקוטט... בהא שכתב שהמצוה הוא רק להתיישב בתוך קיבוץ ישראל, זה פשוט וברור ולא ניתן לכתוב לרוב פשיטותו, כי היתכן שנחייב את איש לישוב בין הפראים או בדד במדבר או בחברת החטאים

יהודי שאינו דר בארץ ישראל - תהא הסיבה לכך אשר תהא - שהוא נתון להשפעת מזלות ו'שליחים' עקיפים, ואינו זוכה להשגחה ישירה של הקב"ה עליו.²⁸

ואם כאן עדיין לא נאמר דבר מפורש על מעמדו האישי של האדם - אם הוא מוגדר 'צדיק' או שהוא מוגדר 'רשע' - הרי שהגדיל לעשות רבי אברהם אזולאי, שקבע בזה מסמרות:

והנה האדם כשהוא בחו"ל היתה לו נפש מעולם האופנים, וכשזכה ונכנס לארץ בא לו נפש חדשה מעולם היצירה, ומתלבש בתוך הנפש הישנה שהיתה לו. ובלילה הראשונה שישן בארץ יוצאת ב' הנפשות ועולות למעלה, ובחזרה אינה חוזרת אלא החדשה בלבד, ולזה אינה ראויה לעונשין, כי לא חטאה. ולזה אמרו רז"ל שמוחלין לו על כל עונותיו. ודע שכל מי שדר בארץ ישראל נקרא צדיק, גם שאינם צדיקים כפי הנראה, שאם לא היה צדיק היה מקיא אותו הארץ כדכתיב (ויקרא יח, כה): 'ותקיא הארץ את יושביה', וכיון שאינה מקיא אותו - בוודאי נקרא צדיק, אף על פי שהוא נראה בחזקת רשע.²⁹

לדידו, אפוא, לא רק שההשגחה בחו"ל שונה מזו שבא"י, אלא שגם נפש האדם שונה. בעוד שהנפש בחו"ל היא "מעולם האופנים" הנמוך, הרי שהנפש בא"י היא "מעולם היצירה" הגבוה יותר. בשל כך, בלילה הראשון שאחר עליית אדם לארץ ישראל, עולות שתי הנפשות - "הישנה והחדשה" - "למעלה", אך "בחזרה" שלפנות בוקר מגיעה אל האדם רק "החדשה", הגבוהה יותר. לשון אחר: 'בריה חדשה באה לכאן', ומאחר שמדובר בבריה חדשה, ש"לא חטאה", לכן הוא 'צדיק'. ושמה תאמר שדבר זה אינו נכון אלא רק חד-פעמית, בבוקר הראשון שאחר 'החלפת' הנפשות, ואולם אחרי כן כבר עלולים להצטבר חטאים ועוונות חדשים - ובכך, ר' אברהם דוחה טענה זו על הסף, ומוכיח דבריו: "דע, שכל מי שדר בארץ

בנפשותם, אשר זה הוא פתח לכל עון ולכל חטאת כידוע, ולא מצינו שמצות ישיבת א"י תדחה את כל התורה בכללה".

28. השווה לדברי הרמב"ם, איגרת תחיית המתים: "אבל אם היה המקום מן הגוים, ישראל העומד שם - על אחת כמה וכמה שהוא חייב לצאת מאותו מקום וללכת למקום טוב, וישתדל לעשות ואף על פי שמפיל עצמו בסכנה, עד שינצל מן המקום הרע שאינו יכול להעמיד דתו כראוי, וילך עד שמגיע למקום טוב". חובה אפוא על אדם - אפילו - להסתכן, ובלבד שלא ידור בין הגויים.

29. רבי אברהם אזולאי, חסד לאברהם, מעין שלישי נהר יב.

ישראל נקרא צדיק, גם שאינם צדיקים כפי הנראה, שאם לא היה צדיק היה מקיא אותו הארץ, כדכתיב: 'ותקיא הארץ את יושביה', וכיון שאינה מקיא אותו - בודאי נקרא צדיק, אף על פי שהוא נראה בחזקת רשע". סוף דבר: גם אם בעיני בשר ודם נראים אנשים מסוימים כרשעים, אליבא דאמת, בעיניו של הקב"ה, כל יושבי ארץ ישראל מוגדרים צדיקים.³⁰

דומה שלפי תפיסה זו, סרה מאליה כל התלבטות בנוגע להעלאה ארצה של כל דכפין וכל דצריך, ובלא שום יוצא מן הכלל, שכן אפילו אם - חלילה - 'יתקלקלו', עדיין ב'צדיקים' עסקינן.

ד. שיבת ציון הקדומה

האמת ניתנה להיאמר, שמאחר שסוגיה זו אינה חדשה, נכון לפתוח את העיסוק בה בתקדים היסטורי מובהק: מדיניות ההעלאה שנהגו בה עזרא ונחמיה, ראשי 'שיבת ציון' הקדומה, בשלהי גלות בית ראשון. נכון הוא שהפסוקים המתארים תהליך זה אלה אינם נותנים מענה לשאלת העלאת יהודי כשר שעלול 'להתקלקל', אך דומה שהם עשויים להוות תקדים לשאלה אודות העלאה ארצה יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות.

במסגרת עליית שיבת ציון מבבל, נאמרו בהקשר זה פסוקים מפורשים:

וככלות אלה נגשו אלי השרים לאמר, לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות כתועבותיהם לכנעני החיתי הפריזי היבوسی העמוני המואבי המצרי והאמורי. כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה. וכשומעי את הדבר הזה קרעתי את בגדי ומעילי ואמרטה משער ראשי וזקני, ואשבה משומם.

(עזרא ט, א-ג)

30. לדברים דומים, ראה התקופה הגדולה, עמ' 231: "בס' ברכת הארץ, ירושלים תרס"ד דף כ"ד, וז"ל: לענין זכות ישיבה בארץ ישראל, אפילו לאדם שעזב התורה, אין עבירה יכולה לכבות מצות ישיבת א"י, כיון שמצוה זו של וישבת בה היא תמידיות, כמו שכתב הרמב"ן במנין תרי"ג, מצות ישיבת א"י, כל עת וכל רגע שהאדם בא"י הוא מקיים המצוה הזאת. אם כן, כמו שאין עבירה מכבה תורה מפני שהיא מצוה תמידיות, כך אין עבירה מכבה מצות ישיבת א"י שהיא גם כן מצוה תמידית"; וראה ברכת הארץ, שם אות קו.

ויען שכניה... ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונשב נשים נכריות מעמי הארץ, ועתה יש מקוה לישראל על זאת. ועתה נכרות ברית לאלהינו להוציא כל נשים והנולד מהם... ויקם עזרא הכהן ויאמר אליהם, אתם מעלתם ותשיבו נשים נכריות להוסיף על אשמת ישראל. ועתה תנו תודה לד' אלהי אבותיכם, ועשו רצונו והבדלו מעמי הארץ ומן הנשים הנכריות. ויענו כל הקהל ויאמרו קול גדול כן כדברך עלינו לעשות... וימצא מבני הכהנים אשר השיבו נשים נכריות... כל אלה נשאו נשים נכריות ויש מהם נשים וישימו בנים. (עזרא י, ב-מד) גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו נשים אשדודיות עמוניות מואביות. ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם באלהים אם תתנו בנתיכם לבניהם ואם תשאו מבנתיהם לבניכם ולכם. (נחמיה יג, כג-כה; וראה שם ט, ועוד)

אמור מעתה: מנהיגי ישראל החשובים - עזרא³¹ ונחמיה, לא היססו, והעלו ארצה יהודים מתבוללים, נושאי נוכריות, ואיתם גם את נשיהם וילדיהם שאינם יהודים. כמובן, עזרא ונחמיה רואים את ההתבוללות בחומרה רבה, ומבכים אותה - כמפורש במקראות, ואולם צער גדול זה אינו מונע אותם מעצם ההשתדלות שהייתה כרוכה בהעלאת יהודים אלה ארצה. אם כן, לפנינו תקדים וביסוס לחובת ההעלאה ארצה גם כשמדובר ביהודים מתבוללים, נושאי נוכריות, ואף כאשר נשיהם וילדיהם הגויים איתם.

ואם את נפשך לטעון שכבוד הקדמונים במקומו מונח, אך אין ללמוד הלכה - ודאי לא הלכה למעשה - מתיאורים תנ"כיים - ובכן, שוברך בצדך: עובדה היא שבנידון דנן, גדולי ישראל נזקקו למקראות אלה והסיקו מהם מסקנות הלכתיות. כך, לדוגמה, כתב הנצי"ב:

וכמו שהיה בימי עזרא הסופר, שקבץ איזה אלפים בבבל מכל סוגי בני אדם, גדולי תורה ויראי ה' וגם מאותם האנשים נושאי נשים נכריות אשר היו מורגלים בחלול שבת ולא ידעו את התורה כלל, כל אלה נתקבצו והכינו ישוב

31. על עזרא אף אמרו חז"ל, סנהדרין כא ע"ב: "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל אילמלא (לא) קדמו משה" (סנהדרין כא ע"ב); וראה להלן בדברי הרב יהונתן אליאשברג.

הארץ בערים עד שאחר כך נתמלאה הארץ מבניה. כן עלינו להתעורר לקול רצון ה' הנשמע מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אחינו מפוזרים שם נדחים ונענים, לעשות מה שבידנו מעט או הרבה, ובכל סוגי בני ישראל.³²

לא רק הנצי"ב הסיק משיבת ציון הקדומה על שיבת ציון החדשה - דברים דומים כתב גם הרב יהונתן אליאשברג:³³

רואים אנחנו, כי עזרא עלה מן הגולה עם עשרות אלפים איש, ורובם היו נושאי נשים נוכריות ודורכי גתות בשבת. יום הזכרון לא ידעו וסוכות שכחו, והוא לא שם לבו לזה. והנה מי לנו גדול מעזרא, שאילו לא נתנה תורה על ידי משה היתה ראויה להינתן על ידו, והוא עלה לבנות הארץ ובית אלקים עם אנשים

32. הנצי"ב, שיבת ציון (מהד' תש"ס), ב, עמ' 6. ראה עוד לנצי"ב בשו"ת משיב דבר, א, סי' מד ד"ה ומראש: "יש לדעת שלא כדברי המעריך אשר מאז היתה יהודה לקדשו ישראל לגוי לא היה דור פרוץ כעת הזה ח", לא כן האמת, כי גם בעת בואנו לאה"ק והרבה דורות אחרי כן, אחרי שהיה יצרא דעבודת גילולים שולט ובוער כתנור, וכדאיתא (בסנהדרין קב ע"ב), ממילא לא היה איש בטוח בעצמו שלא יגיע לידי ע"ז... ודבר זה למדנו מדברי יהושע לישראל (יהושע כד). אחרי אשר הציע לפניהם עבודת ה' ועבודת אלהי האמורי, וגם הזהיר את העם ואמר: לא תוכלו לעבוד את ה' כי אלהים קדושים הוא וגו', והמה ענו כשורה: לא כי את ה' נעבוד, והוסיף יהושע לאמר: עדים אתם בכם כי אתם בחרתם לכם את ה' לעבוד אותו, ויאמרו: עדים, הוסיף עוד: ועתה הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל ה' אלהי ישראל, ויאמרו העם אל יהושע: את ה' אלהינו נעבוד ובקולו נשמע. ולא נתבאר מה זה הוסיף יהושע באחרונה, להזהיר ומה ענו אותו העם. אלא הענין, שידע יהושע יצרא דע"ז שילוט בארץ הקדש, וכדאיתא במדרש שיר השירים על הפסוק (שיר השירים ה, ג): 'רחצתי את רגלי איככה אטנפם', שאמרו ישראל בדורו של עזרא שאינם רוצים לשוב לארץ הקדש, משום שרחצתי את רגלי מיצרא דע"ז, איככה אטנפם, שאותו מקום משיאנו לע"ז. על כן הזהיר יהושע אותם, שלא תהיו בטוחים על רצונכם היום לעבוד את ה', על כן אם באמת אתם מקבלים עליכם שלא לעבוד ע"ז, בע"כ תסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם, היינו אפילו מה שהכנענים עובדים ע"ז בקרבכם, תסירו בע"כ, כדי שלא תהיו נמשכים אחריהם, וגם הטו את לבבכם אל ה', פירוש, שלא תסמכו אשר גם מבלי משים לב אל ה' לא תגיעו לידי ע"ז, אלא תטו את לבבכם אל ה', לשוות את ה' נגד לבבכם תמיד. זאת היה אזהרת יהושע, אשר ידע בנבואה יצרא דע"ז באה"ק, אבל ישראל לא ידע, עם ה' לא התבונן באזהרת יהושע. ויענו גם בפעם הזה: את ה' אלהינו נעבוד ובקולו נשמע, פירוש, אין לנו לירא כל כך, אלא גם בלי הטית הלב תמיד שהוא דרך חסידות, לא נעבוד ע"ז אלא את ה' אלהינו. והנה מה עלה בדורות הללו, עברו על אזהרת יהושע ונכשלו כמה דורות, עד שבא שמואל...". וראה אגרות הנצי"ב שבספר ארץ צבי (גלאט הי"ד), עמ' 124, 132-134, 139, 146-147.

33. כיהן ברבנות בכמה קהילות במזרח אירופה. בנו של הרב מרדכי אליאשברג, רבה של העיירה בויסק לפני הרא"ה קוק.

כאלה, בבטחו בה' כי בבואם על אדמת הקדש ישובו אל ה' ותורתו; ועל כן, אין לנו להיות צדיקים יותר מעזרא ובית דינו.³⁴

לדידם אפוא, מדיניות עזרא ונחמיה מהווה תקדים המורה - הלכה למעשה - שמקומם של כל היהודים בארץ ישראל, גם אותם שרחוקים מהקפדה על קלה ואף על חמורה.

יתכן שהרצ"פ פרנק וסיעתו לא נזקקו לתקדים עזרא ונחמיה, לפי שישנו הבדל בין המקרים: בעוד שנדון דגן עוסק בהעלאת יהודים שהם עתה כשרים אך עלולים 'להתקלקל', הרי שבשיבת ציון הקדומה היה מדובר בהשאת אותו מצב - נשאו נוכריות וילדו מהם בנים לפני העלייה ואחר העלייה. לא היה מדובר אפוא בחשש קלוקל ודרדור, אלא במיקומם של יהודים כאלה בארץ ישראל. ייתכן שהבחנה זו היא שעומדת בעוכרי הבאת דוגמה זו כתקדים בענייננו, לפחות לדעת חלק מהפוסקים.

ה. "צריך זהירות יתירה"

בניגוד לגישה הרבנית שהציג רש"ז שרגאי בשם הרבנים פרנק, ויינברג וסולובייצ'יק, מצאנו בעת החדשה גישה רבנית שחששה לסיכון ה'התקלקלות' והעדיפה - במצב כזה - הישארות בגולה. גישה כזו נקט, לדוגמה, הרב עובדיה יוסף, אשר נזקק לסוגיה בתקופת שהותו במצרים (תש"ז-תש"י, 1947-1950):

אמת כי צריך זהירות יתירה לבל יתחבר לרשעים לבל ידחו פעמיו, ולא אכחד כי עיני ראו ולא זר רבים וכן שלמים שהיו עוסקים בתורה ויראת שמים בחו"ל, ובארץ ישראל נתקלקלו על ידי התחברות לרשעים מסיבות פרנסה וכיוצא בזה. ובכגון זה אומר אני כי יותר טוב שלא יסעו לארץ ישראל אם יש חשש כזה... שלכן לא נסעו כל האמוראים לארץ ישראל, שחששו לביטול תורה, פן לא ימצאו מחייתם באופן שלא יתבטלו מלימודם... ובכל זאת, אם יתחזק האדם לעלות על מנת שלא יהיה לו התחברות לרשעים בקיבוצים חופשיים וכדו'... באופן שכזה מצוה לעלות לארץ ישראל... ולא אכחד כי לכמה אנשים

34. שיבת ציון, א, עמ' 25-26.

ממצרים יעצתי שלא לנסוע לבוא לארץ ישראל, כי ידעתי את מכאוב הארץ ההיא, ח"ו. והללו בעלי תשובה... יש פחד גדול עליהם פן יחזרו לסורם ח"ו... אכן לרבים יראי שמים שמחמת דחקם הוכרחו לעבוד בשבת בקהיר, יעצתי לבוא לארץ ישראל, כי החרדי יוכל למצוא עבודה שאין בה חלול שבת קדש.³⁵

ולא יחיד הוא בגישה זו - דברים מעין אלה סופרו גם על גישתו של הרב משה סולובייצ'יק:³⁶

אדם שעסק בקירוב רחוקים הציע לפניו שאלה חמורה. בעבר הצליח אותו אדם לשכנע משפחה שהתגוררה בסביבה מתבוללת לגמרי באחת ממדינות אירופה לשלוח את בנם הצעיר ללמוד בבית ספר יהודי בקהילה מסודרת בשוויץ כדי שיזכה שם לחינוך יהודי. אותו נער, שהתגורר אצל משפחה חרדית ולמד בבית ספר יהודי, הושפע אמנם לטובה מהחינוך שקיבל ומהסביבה בה

35. שו"ת חזון עובדיה (מהד' תשע"ח), מבוא, עמ' ט-יא. כן ראה שם, מדברי תלמידיו עורכי הספר: "ומטעם זה יעץ רבינו לתלמידיו שומעי לקחו, אשר נאלצו לעשות שבתם חול, לקום ולעלות לארץ ישראל, לשכון כבוד בארצנו ולשמור השבת כהלכתה. ואכן רבים שמעו לקולו... אולם לבעלי תשובה, חדשים מקרוב באו, המליץ רבינו להישאר במקומם, פן ימשכו אחרי תחלואי הארץ".

גישה דומה מיוחסת גם לרב אי"ל שטיינמן, ראה <https://www.inn.co.il/news/291044>: "לדברי מקורביו, לאחר הפיגוע [במרכול יהודי בפריז - תשע"ה], מספר תושבים מקומיים התייעצו עם הרב שטיינמן האם לעלות ארצה. לדברי המקורבים, הביע חששו מהכשל הרוחני שעלול להיווצר עם עלייתם ארצה. אחד המקורבים הסביר כי לצד החשיבות הביטחונית המצדיקה עליה ארצה, צריך לתת את הדעת על האופן שבו נקלטים העולים מצרפת. לדברי הרב שטיינמן, העובדה שבמסגרת הקליטה קיימת הכוונה של הממשל בישראל למוסדות חילונים וללא הפרדה בין בנים ובנות, צריכה להישקל בטרם מתקבלת החלטה לעלות ארצה במסגרת הליך הקליטה. באתר החרדי 'כיכר השבת' צוטט הרב שטיינמן כאומר כי 'מוסדות המדינה שולחים אותם לכל מיני מקומות לימוד והם מתקלקלים שם, מכוונים אותם למוסדות מעורבים לבנים ובנות', זאת לעומת 'ארה"ב אין ממסד שמכוון אותם ולכן הם נקלטים במוסדות תורה ונשארים שלמים ברוחניות'". מעין זה דעת הרב יצחק יוסף, ראה <https://www.ynet.co.il/judaism/article/SygHQUepd>, וראה תגובה: <https://www.inn.co.il/news/498093>.

וראה אגרות הראיה - תרצ"א (מהד' בית הרב תשע"ט), עמ' קמג: "עדי ראה אנו שכמה יהודים שכבר באו לארצנו על מנת להשתקע בה ולבנותה במרץ ואהבה, ובראותם את חלול הדת והפריצות עזובה ביגון וחזרו לארצם... כמה אלפי יהודים שהיו מוכנים לבא לארצנו הק', חזרו מדעתם בשמעם מרחוק את חלול הדת פה (בפרהסיא)".

36. הרב יעקב משה מרדכי סולובייצ'יק (מציריך), נכד הרב חיים סולובייצ'יק, תרע"ה-תשנ"ה.

שהה, אך ניכר היה שהשפעה זו היא חיצונית עדיין, וזאת הן מפני טבעו והן מפני גילו הצעיר. עתה הגיע הנער לגיל בו חבריו הולכים לשיבות מחוץ לאותה קהילה, ונשאלה השאלה היכן ימשיך את דרכו. ראש המשפחה בה התגורר הנער צידד באפשרות לשלוח אותו לארץ ישראל, לשיבה בה ניתן לתלמידים יחס אישי יותר, אך אותו אדם שעסק בקירוב המשפחה חשש מאפשרות זו, מפני שכאשר יהיה הנער הצעיר רחוק מארצו וממשפחתו, יתכן מאד שיפלט במהרה מאותה מסגרת בארץ ישראל, מה גם שקרובי משפחתו בא"י אינם שומרי תורה, וצידד באפשרות להשאירו בסביבת ביתו אף שלא במסגרת יהודית, למרות הסיכון שיתחבר לחברים גויים. כששמע רבי משה את השאלה הגיב כי רק נביא יכול להשיב על שאלה זו. אחד הנוכחים שם העיז פניו ואמר: הרי חכם עדיף מנביא, ואנו זקוקים להוראת הרב בזה. אמר רבי משה: אם תרצו בכך, יכול אני להרהר בקול. וכך אמר: אם יישאר כאן בחו"ל, יש לחשוש שיתבולל לגמרי ובסופו יינשא לגויה, ודינו שקנאים פוגעין בו, אלא שאין מודין כן; ואם ילך לארץ ישראל ובסופו של דבר יפלט מהמסגרת לצבא ולרחוב החילוני, הרי יינשא ליהודיה חילונית ויהיו חייבי כרת. אלא שיש לומר, אחר שבכל זאת קיבל חינוך יהודי למשך זמן עד עתה, החומרה שבנישואין עם גויה ברורה לו, ויש לומר שלא ידרדר עד כדי כך, אבל להתחתן עם יהודיה שאינה שומרת תורה ומצוות יורה היתר לעצמו, שהרי יהודיה היא. ועל כן נראה שעדיף להשאירו בחו"ל. ובסופו של דבר נתגלגל הענין, ואותו בחור הגיע לא"י, ולא עבר זמן רב עד שחזר לסורו.³⁷

אולם, במקרה אחר סופר על הכרעה הפוכה לכאורה, גם היא בשם ר' משה סולובייצ'יק:

נשאל רבינו [הרב משה סולובייצ'יק], אם ישנו יהודי שאינו שומר תורה ומצוות ומעונין לעלות לא"י, אם להשתדל למנוע אותו מזה מפני שבא"י ינשא ליהודיה, וכיון שלא ישמרו טהרת המשפחה יעבור איסורי כרת דאורייתא, ואם ישאר בחו"ל ינשא לגויה ולא יעבור אלא כרת מדברי קבלה. והשיבו שבלי ספק עדיף שיעלה לא"י אף אם אינו שומר תורה ומצוות, כי יש לקוות שילדיו

37. והאיש משה (סולובייצ'יק), א. עמ' קעב-קעג.

שיהיו יהודים יחזרו לשמור תורה ומצוות, אבל אם ישאר בחו"ל וינשא לגויה - תפסק השלשלת ואין לו תקוה.³⁸

לאמתו של דבר, ברי שאין הדברים סותרים כלל ועיקר זה לזה. המציאות השונה, היא שהכתיבה הכרעה שונה. כל זאת משום שכאמור, לדידו הניתוח הריאלי הוא הוא שמכריע.

גישה זו גורסת אפוא בחינה אחת בלבד - ההיבט המעשי: הסיכוי לשמירת תורה ומצוות בארץ ישראל לעומת הסיכוי לשמירתן חוצה לה. גישה זו אינה רואה בעצם השהות בארץ ישראל שיקול מכריע בדילמה כזו - ודאי לא שיקול הלכתי-מחייב. המכריע הוא רק שיקול שמירת המצוות.

לגישה זו מצטרף נדבך נוסף - ריאלי אף הוא, אם כי בטיעון שונה: העדפת השהות בארץ ישראל נובעת מסיכוי לצמצום טמיעה והתבוללות וכן שימור גדול יותר - יחסית - של צביון חיים יהודי.

בסגנון כזה התבטא הרב מ"מ כשר:

ולפענ"ד יש להוסיף עוד בביאור לשון המדרש התמוה (ילקוט ואיכ"ר, הנ"ל), על פי מה שכתבתי לעיל לבאר שהמתבונן כראוי במצב היהדות בעולם רואה, שבשביל האנשים הרחוקים מן הדת שבאו לא"י מאיזה טעם שיהיה, בשבילם זהו בוודאי ישועה גדולה, מפני שאם היו נשארים בחו"ל היו עלולים הם וילדיהם להתבולל ממש בין הגוים, כמו שאנו רואים המצב של הדור הצעיר של יהודים בעולם שאינו דתי, מה שאין כן בא"י נשארו יהודים, ויש תקוה שבזכות המצוה הגדולה של בנין הארץ שהם מקיימים, וזכות מסירת נפשם להגנת ישראל, סוף סוף תתעורר אצלם הנשמה היהודית שכן הם בני אברהם יצחק ויעקב, שיחזרו וישונו לדת ישראל ולקיים מצוות. ואנו המאמינים בביאת הגואל, הרי אז סוף סוף יחזרו בתשובה הם או זרעיהם. מה שאין כן אם נשתקעו כבר בחו"ל, עלולים הם להיכרת לגמרי מכלל ישראל... וזהו הפירוש במדרש איכה... אמר הקב"ה הלואי היו בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמטמאין אותה - כלומר, אלה היהודים שהם בבחינת תינוק שנשבה

38. והאיש משה, שם, עמ' קעג-קעד. וראה את דברי בן דודו, הרי"ד סולובייצ'יק, חמש דרשות, עמ' 23.

כשהם בחו"ל, עלולים הדורות שלהם להתבולל בין הגוים לגמרי, והם אבודים ונכרתים מעם ישראל. מה שאין כן בארץ ישראל, אע"פ שבדרכיהן מטמאין אותה, זה רק לפי שעה, כי הנביא יחזקאל בעצמו (לו, כה) אומר: 'וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם' וכו'.³⁹

גם הרב חיים דוד הלוי צידד בעלייה ארצה, בשל אותה הנמקה:

אין אנכי מתעלם שיש בארצנו גם ירידה רוחנית מדאיגה, והשפעה חילונית באוירה הכללית, אך בגולה היא חמורה שבעתיים, ומסוכנת סכנה חמורה. כי אם חס וחלילה נכשל אדם בחינוך בניו בארץ ישראל, לכל היותר עוזבים הם דרך התורה, אך מעולם לא אפסה תקוה שיבוא יום וישבו חזרה הם או בניהם חזרה לדרך התורה; בה בשעה שהנכשל בחינוך בניו בחו"ל, הסכנה היא שהם אבודים לא לדת בלבד, אלא גם ליהדות כולה, כי סכנת נישואי התערובת חמורה היא ביותר, ו'רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה' (משלי ז, כו).⁴⁰

תפיסה דומה עולה כבר מדברי ה'אבני נזר'.⁴¹

1. כדעת המצדדים

גישתם של רבים מרבני העת החדשה - עת התחייה, הייתה שונה.⁴² דוגמה בולטת לכך היא משנת הרב שמואל מוהליבר, שראה בתפיסה שגורסת העלאת כל יהודי

39. התקופה הגדולה, שם, עמ' 225. יצוין שהובאו שם גם גישות אחרות בביאור אותו "מדרש תמוה"; וראה לעיל הערות 30, 43. לביאור נוסף, ראה אם הבנים שמחה, שם, עמ' קפד-קפז, ובספרו של בעל אם הבנים שמחה: משנה שכיר, מועדים ב, עמ' 462-464.

40. שו"ת עשה לך רב, א, יח. וראה ירושלים במועדיה - שבת קדש, עמ' קיב.

41. שו"ת אבני נזר, שם, סי' תנד ס"ק נו: "זה ברור שאין חיוב לעלות, אפילו ברשות, רק להתיישב שמה בתוך קיבוץ אנשים מישראל הכשרים, כי באם לאו - יצא ח"ו שכרו בהפסדו, כי קיבוץ אנשים כשרים הוא תועלת גדול לקיום כל המצות בכלל וביחוד למצות התלויות בארץ כמויב".

42. אפשרות לגישור בין הדיעות יכולה להיות מוצעת על רקע הבחנה בין יחיד - שלו יעצו שלא לעלות, ובין רבים - שלהם יעצו לעלות. גישה כזו עולה - גם אם בהקשר אחר - בספר בית יחזקאל (צוריאל), עמ' עט: "מצד החוטא בעצמו, ודאי ייענש יותר על עוונותיו בא"י מאשר בחו"ל, אבל מצד התועלת הנקנה לכלל ישראל - רוצה הקב"ה בהגדלת האוכלוסייה בא"י, וחביבה א"י שמכשרת אפילו את הרשעים". עם זאת, אין לכחד שלהבחנה זו אין עיגון בדברי הפוסקים הנ"ל.

ארצה, מיזוג של הלכה ושל הגות כאחת - סוגיית ש"ס ערוכה מזה (כתובות קי) ומדרש אגדה (איכה רבה) מזה.

והנה במעלת הישיבה בארץ נשתנו בעלי התלמוד עם בעלי המדרש ז"ל, והוא אמרם ז"ל בכתובות קי ע"ב: לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. והקשה הגאון האמתי בעל ההפלאה ז"ל...ותירץ... ואם כן, לפי הדברים הנ"ל, כוונת ראשית דבריהם לעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם, רצונם לומר: ועל ידי זה פורק ממנו עול תורה ומצוות, ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל רצונם לומר: ועל ידי זה ישמור התורה והמצוות בשלימות. וכן אמרו במדרש ילקוט דברים אלו בסגנון אחר, וז"ל הילקוט, איכה ג': ודכותיה בית ישראל יושבים על אדמתם ויטמאו אותם, אמר הקב"ה: הלוואי יהיו בני עמי בארץ ישראל, אף על פי שמטמאין אותה.⁴³

ומה מאד נפלאותי על כמה גדולי עמנו המופלגים בתורה וחסידות שהתנגדו לעיקר ישוב ארץ הקדש על ידי קניית שדות וכרמים ולהושיב עליהם איכרי ישראל, באומרם כי האיכרים ובפרט הצעירים לימים אינם שומרים את התורה, כי לו היו דבריהם כנים, הנה כבר כתבנו שהקב"ה רוצה יותר שישבו בניו בארצו אע"פ שלא ישמרו את התורה כראוי, ממה שישבו בחו"ל וישמרוה כראוי. ובפרט כי אפילו השונא היותר גדול להישוב לא יאמר חלילה שבארץ הקדש נעשו גרועים ממה שהיו בחו"ל, ואדרבא, כולי עלמא יודו שאף היותר גרועים שבאו לשם שבו מדרכם והטיבו מעשיהם מבתחילה, ואם כן, אפילו אם היה אמת כדברי מוציאי הדיבה, שהם עדיין חוטאים ולא עצבו דרכם הרעה לגמרי, עכ"פ הלא הטיבו את אשר עשו בתרתי: א, שהמצוה הגדולה

43. אך ראה קונטרס ישוב ארץ ישראל (לרב יוסף יפה-שלזינגר), עמ' פ אות סג: "כלל העולה מזה, מי שדר בחו"ל ומקבל עליו עול תורה ומצוות כדחזי וראוי - עדיף ממי שדר בא"י ופורק עול תורה ומצוות, וגם אין כוונתו מה שיושב בא"י הוא משום מצוה, רק מפני שנוול בה או שהלך לשם מאיזה טעם או סיבה, כי על אדם כזה לא נאמר דומה כמי שיש לו אלוה, לאפוקי מכ"ה של הרב הגאון ר' שמואל מאהליווער נ"י באגרת בספר שיבת ציון שמפרש דעת הפלאה... שזה מעולם לא יעלה על דעת הפלאה לומר כן", וראה עוד שם אות סד; וראה ויזאל משה, מאמר ישוב א"י סי' נד עמ' רנד.

ישיבת א"י בידם; ב, שגם בשמירת התורה והמצוות הוטבו הרבה. אמנם אחרי זיכני ה' והייתי בארץ הקדש בעצמי, ובקרתי בעצמי את רוב הקולוניות רובם ככולם, כמעט הנני אומר בפה מלא כי כל מה שדברו עליהם בפריצות מעשיהם הוא דבה שוא ושקר. יש מהם הרבה אשר הם צדיקים באמת, כי זכו לישב בארץ הקדש ולשמור המצוות התלויות בארץ וליהנות מיגיע כפיהם ממש, בלי אונאה ותרמית, וגם לעסוק בתורה ומצוות בדחילו ורחימו וליתן צדקה כפי כוחם;⁴⁴ ויש מהם בינונים בקיום התורה והמצוות, כמו אצלנו הבינונים, אבל עכ"פ יש להם שלוש מעלות אלה - הישיבה בארץ הקדש, העסק בישוב הארץ, ושמירת המצוות התלויות בארץ. ואם אולי נמצאים בהם גם גרועים, הוא רק כדרך כל עיר ועיר, אשר הטבע מחייב להיות בהם גם גרועים, אבל אצלם הם מיעוטא דמיעוטא, ולא יזדמן אצלם כמו אצלנו שיחלל שבת או יעשה עבירה אחרת בפרהסיא.⁴⁵

הרב מוהליבר מביע אפוא תמיהה ופליאה גדולה על "גדולי עמנו המופלגים בתורה וחסידות", שמסתייגים מעלייתם ארצה של יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות, ומיישובם את ארץ ישראל.⁴⁶ כנגדם הוא טוען מספר טענות, שהראשונה להן היא סוגייתנו: "לו היו דבריהם כנים, הנה כבר כתבנו שהקב"ה רוצה יותר שישבו בניו

44. בכיוון דומה, ראה התקופה הגדולה, שם, עמ' 230-231: "יהודי הגר בארץ, הרי הוא מעבד את הארץ ובונה אותה, וזה הוא מצות בנין ארץ ישראל... יהודי הגר בארץ, הוא מגן בנפשו על הארץ, וזה זכות גדולה בשבילו".

45. הרב שמואל מוהליבר, שיבת ציון, שם, עמ' 7-8. וראה התקופה הגדולה, שם, עמ' קפו: ביאורו ההיסטוריוסופי של האדמו"ר ר' ישראל פרידמן מטשורטקוב, בשם האדמו"ר ר' ישראל מרוז'ין, על תהליך גאולה זה שנעשה בעיקרו דווקא על ידי "קיבוץ קהל גדול ערטילאים מזיקי הדת"; וראה נחלה לישראל, שם, ל"ג בעומר, לז ע"ב.

46. דברים דומים, ראה אור החיים, ויקרא כה, כה: "ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ, גדולי ישראל, ומהם יבקש ד' עלבון הבית העלוב"; וראה להלן - דברי הרב קלאצקין. וראה שיחות הרב צבי יהודה - ארץ ישראל, עמ' 217: כשעלה לארץ האדמו"ר מבעלז, ר' אהרן רוקח, הוא בא אל הרב שלום נתן רענן קוק - חתנו של הרא"ה קוק, ואמר לו: אתם ואנחנו היינו חלוקים לגבי הדרך איך להעלות את בני ישראל ארצה. אנחנו אמרנו שצריך קודם לחזקם בחוץ לארץ ביהדות ורק אחר-כך יוכלו לעלות לארץ כדי לבנותה בקדושה, ואתם אמרתם שיש להעלות מהר כל אחד אם רק אפשר בלי חשבון. אחרי השואה התברר לנו שאתם צדקתם אנחנו טעינו, ואנו מאוד מצטערים על כך. לתיאור מעט שונה, ראה אמרי שפר - שמועות מוצאי שבת מהרב אברהם אלקנה שפירא, ואתחנן תשס"ג, עמ' רצ.

בארצו אע"פ שלא ישמרו את התורה כראוי, ממה שישבו בחו"ל וישמרוה כראוי".
לדידו אפוא, המדרש מתפרש כהנמקה הלכתית, ולמעשה.⁴⁷

גישה דומה הייתה גם לרבה של לובלין, הרב אליהו קלאצקין,⁴⁸ שבספרו אבן פנה (סי' לט עמ' 47) הטיח דברים נוקבים בכל מי שמסתייג מהעלאת כל יהודי - כולל "פושעים" - לארץ ישראל, ולו גם המסתייגים הם גדולי ישראל - גדולי הדור:⁴⁹

אין רשות ליחיד אפילו גדול הדור לבטל מעשיית מצוה, בשביל שמחליט בדעתו שעשיית המצוה תסובב תוצאות רעות; ומכל שכן שאין לו למנוע הרבים מלעשות מצוה בשביל טענה כזו, וכאילו הייתה רשות להתחכם על מצוות ה' יתברך... אין למנוע מעשיית מצוה לפי שהחזיקו בה פושעי ישראל...
וחלילה להימנע מהמצוה.⁵⁰

47. דברים דומים נמסרו בשמו של הרב מוהליבר, במסגרת פרשנות לתורה. ראה עיטורי תורה, בראשית ב, עמ' 290, וכן שרי המאה, ה, עמ' 162: "וירא יעקב מאד ויצר לו" (בראשית לב, ח) - אמר יעקב, כל השנים הוא עשו יושב בארץ ישראל, תאמר שהוא בא אלי מכח ישיבת ארץ ישראל' (בראשית רבה עו, ב). ולכאורה הדבר תמוה, יעקב שהעיד על עצמו: 'עם לבן גרתי ותרי"ג מצוות שמרתי' (רש"י), יפחד מפני עשו בשביל שקיים רק מצוה אחת, ישיבת ארץ ישראל? על כורחך אתה אומר, כי מצוה זו של ישיבת ארץ ישראל, גם כשגוי - עשו ממש, מקיים אותה, יכולה להיות שקולה נגד כמה וכמה מצוות שצדיק תמים כמו יעקב מקיים אותן. על אחת כמה וכמה שיישבת יהודי בארץ ישראל, אפילו הוא מיקל ראשו במצוות אחרות, חביבה לפני המקום. ולא לחינם אמרו חכמינו: אמר הקב"ה, הלואי והיו בני עמי בארץ ישראל אע"פ שמתמאין אותה".

48. הרב אליהו קלאצקין, רבה של לובלין (ועוד), רוסיה תרי"ב - ישראל תרצ"ב. על תיאור הלווייתו והשערוריה שנלוותה לה, ראה: <https://katzr.net/cf075a>; על הספדו על ידי הראי"ה, ראה: <https://katzr.net/f6c75e>; וראה רצי"ה קוק, לנתיבות ישראל (בית אל תשע"א), א, עמ' קעא הערה 17, עמ' שט והערה 10, ושם, ב, עמ' תס.

49. ראה לעיל הערה 46.
50. כך גם בספר דבר הלכה, שם, והביא ראייה ממעשה חזקיהו וישעיהו (ברכות י ע"א), ומכאן ש"אין לבטל מעשיית מצוה בשביל שמחליט בדעתו שעשיית מצוה תסובב תוצאות רעות, ומכל שכן שאין למנוע הרבים מלעשות מצוה בשביל טענה זו, וכאילו הייתה רשות להתחכם על מצוות ה' יתברך". וראה: <http://www.orhaorot.022.co.il/BRPortal/br/P102.jsp?arc=2106263>, מכתבו לגיסו, שבו הוא מבטא אהדה משמעותית למפעל הציוני, תוך דחיית טענות "עקשות, וויכוח בפטפוטי דברים של אותם שבדו להם" מתנגדי הציונות, וזאת תוך בביסוס על שפע מקורות תלמודיים "הש"ס, השולחן ערוך ורבותינו הראשונים והאחרונים".

זאת ועוד, בספרו דבר הלכה (סי' לח עמ' 55), הרב קלאצקין מבאר בדרך זו את דין כפיית בני זוג זה את זה לעלות לארץ ישראל, ואפילו כאשר מדובר במעבר מנווה יפה שבחוץ לארץ לנווה רע שבארץ ישראל. את ביאורו להלכה זו הוא משתית - בין השאר - על סוגיית כתובות (הנ"ל) בעניין "דומה כמי שיש לו אלוה", סוגיה שהוא רואה בה נדבך הלכתי:

צ"ל דמה שכופין לעלות לא"י אפילו לנווה הרעה, ואפי' למקום שרובו עכו"ם, היינו משום דלגבי מצוות ישוב א"י הוי הגריעות כמאן דליתא, וכמ"ש שהדר בחו"ל כאילו עובד עבודת אלילים... ושהדר בא"י גם כשהוא אינו הגון, בכל זאת דומה כמי שיש לו אלוק, וכיון דחיי נשמות אויר ארצה, יש תקוה שסופו לחזור למוטב.⁵¹

סגולת "חיי נשמות אויר ארצה"⁵² - יש בה כדי להצדיק כפיית עליה לארץ ישראל, שכן מקומו של כל יהודי - תהא 'רמתו' הדתית אשר תהא - בארץ ישראל.

לכך מצטרף תיאור על דרכו הרב יוסף חיים זוננפלד - כיצד היה משיב לנועצים בו אם לעלות לארץ ישראל חרף 'חילול הדת' והאתגרים הרוחניים שהחיים בה מציבים בפני העולים:

רבים מאחינו שבחו"ל היו פונים להגר"ח זוננפלד בבקשת עצה על דבר ביאה לארץ. כמה מהם שאלו אם כדאי להתיישב בארץ ישראל, אחרי שומעם שיש בה חילול הדת. הגאון רבי חיים זוננפלד היה נוהג להשיב לשואליו אלה את התשובה הזאת: רבותינו הגר"א, הבעל שם טוב ובעל התניא והחתם סופר צ"ל היו המעוררים הגדולים לקיבוץ גלויות וישוב ארץ הקודש.⁵³

51. ראה גם בספרו אבן פנה, סי' כט עמ' 98 (הפנה אליו הרצי"ה קוק, לנתיבות ישראל, שם, א, עמ' שט; וכן שיחות הרב צבי יהודה - ארץ ישראל, עמ' 33, 57, 209), וראה עוד שם: "חיי נשמות אויר ארצה פעלה גם על אלה שעדיין לא באו לכלל מצוות ומעשים טובים להתקרב לאביהם שבשמים, וכמפורש בכתובים, שמתחילה לקחו להם נשים נכריות מעמי הארץ ויתערבו זרע הקדש בעמי הארצות... וסוף דבר שבו אל ה' בכל לבבם ונפשם (נחמיה ט, י)... ויש תקוה כי קדושת המקום תפעל עליהם לשוב לדרכי התורה והמצוה".

52. ע"פ קינתו של ריה"ל: "ציון הלא תשאלו לשלום אסיריך... חיי נשמות אויר ארצך...".

53. מוסד היסוד - תולדות ראשית הישוב בירושלים ע"י תלמידי הגר"א, עמ' 294 (תוספת לעמ' 67 הערה 34).

כנראה שדי היה לו, לרב זוננפלד, להצביע על רשימת 'גדולים' זו, שמייצגים אסכולות שונות, כדי להביע לפני שואליו אמירה ברורה: עלו ארצה למרות החששות הדתיים.⁵⁴

סיכום

אמור מעתה: שלוש גישות עיקריות לפנינו, בכל הנוגע לשאלה האם להעלות לארץ ישראל יהודים שעלולים 'להתקלקל' רוחנית עם עלייתם ובשל עלייתם.

האחת, שוללת העלאה זו על הסף, ולמעשה מסתייגת מעצם הנוכחות בארץ של מי שאינו שומר תורה ומצוות ומקפיד על קלה כחמורה. אסכולה זו היא דעת מיעוט מובהקת, ולמעשה היא עומדת בניגוד מוחלט למעשי עזרא ונחמיה.

השנייה, לוקחת לה לאמת-מידה את המבחן המעשי. לדידה, יש לבחון כל מקרה לגופו. היא אינה שוללת נוכחות בארץ ישראל של מי שאינו מקפיד על קלה כחמורה; היא גם סבורה שבמקרים רבים השהות בארץ ישראל עדיפה על מגורים בתפוצות, ולו רק בשל שיקולים פרקטיים: שימור זהות יהודית, צמצום טמיעה והתבוללות, חיזוק צביון יהודי וכו'. ואולם, ככל שאכן קיים חשש משמעותי של הידרדרות, לדידה של אסכולה זו, נכון להימנע מהעלאת יהודים אלה ארצה, ואל להן אפוא לרשויות להעלותם. לא מעט פוסקים צידדו בדעה כזו.

השלישית, סבורה שמקומם של כל היהודים כולם - בלא שום יוצא מהכלל - בארץ ישראל. לדידה של אסכולה זו, לא לנו לעשות 'חשבונות' שמקומם 'מאחורי הפרגוד'. הקב"ה ציווה על הישיבה בארץ ישראל ואין 'להתחכם' עם קיום מצווה זו. בהתאם, יש לעשות כל שלא-ידינו כדי להעלות את כל היהודים לארץ ישראל, אפילו אותם שקיים חשש להידרדרותם הרוחנית. בגישה זו מצדדים רבים מהפוסקים.

54. דוגמה דומה, אם כי בהקשר אחר, ראה באסופת כתביו של הרב יוסף קאפח - כתבים, א, עמ' 109-111: "אם רשאי מדריך דתי לסדר מה שנקרא בשפת השוק 'נערי רחוב' בקבוצים שאינם שומרי דת, וגדולה מזו אף נעדרי אמונה יהודית... נראה שאין להימנע מלסדר נערים סוטים בכל מקום שיש סיכויים שיחזרו למוטב מאיזו בחינה שהיא, ואף בקבוצים חילוניים, ורשאים מדריכים שומרי תורה ומצוות לפעול למען סדרם כנ"ל..."